

Commons, kiemen van een alternatief?

Anneleen Kenis & Matthias Lievens

Na John Vandaele's kleurrijke omschrijving van de Buren van de Abdij als praktijkvoorbeeld van publieke goederen of 'commons' (vorig Oikosnummer) bekijken Anneleen Kenis en Matthias Lievens de mogelijkheden van commons en democratisering als ingrediënten voor een evolutie naar een 'maatschappij voorbij het kapitaal'.

In hun nieuwe boek ontrafelen ze niet alleen de mythe van de groene economie in al haar dimensies, ze zoeken ook naar kiemen van een alternatief. Die vinden ze niet enkel in een verre toekomst of aan de andere kant van de wereld, maar ook door met een andere blik naar de eigen maatschappij te kijken, en aandacht te hebben voor de talrijke barsten en kieren in het systeem.

'Als de koopwaar de celvorm is van het kapitalisme, dan is het gemeengoed de celvorm van een maatschappij voorbij het kapitaal'.

Nick Dyer-Wittheford¹

Wat hebben bewegingen van arme boeren, inheemse groepen, bepaalde jongerenculturen, stadstuiniers, hackers en andere informaticatechneuten gemeen? Meer dan je denkt: allen zijn ze op een of andere manier bezig met het voortbrengen van alternatieve vormen van eigendom, zoals *commons* of gemeengoed, of met praktijken die gebaseerd zijn op het principe van vruchtgebruik.

Rond de *commons* is er vandaag heel wat te doen². De Amerikaanse wetenschapster Elinor Ostrom kreeg in 2009 zelfs de Nobelprijs Economie voor haar analyse van de *commons*. Haar bijdrage is van groot belang, maar blijft gebaseerd op een typisch liberaal economisch kader dat teruggaat op het werk van Friedrich von Hayek. Ze benadert de *commons* eigenlijk als een onderdeel van de markteconomie. Daarmee mist ze een essentieel aspect van de *commons*, namelijk dat ze permanent het voorwerp van strijd en conflict zijn. Om de *commons* echt te vatten, is een meer gepolitiseerde benadering nodig dan die van Ostrom.

De strijd om de *commons* heeft een lange geschiedenis. Gerrard Winstanley stelde in april 1649 al:

'Engeland is geen vrij volk tot de armen die geen grond hebben vrij kunnen spitten (to dig) en de commons kunnen bewerken.'

Winstanley was een van de gangmakers van de *Diggers*, de radicale vleugel van de Levellers tijdens de Engelse revolutie. De *Diggers* verzetten zich tegen de pogingen van grootgrondbezitters om kleine boeren de toegang tot de gemene gronden te ontfangen. Eeuwen later heeft dergelijk protest tegen de private toe-eigening van de

***Landhervorming en het breken van
privaat grootgrondbezit waren altijd een
belangrijk thema voor revolutionaire
bewegingen, van de Franse tot de Cubaanse
revolutie. Vandaag zijn tal van bewegingen
nog altijd bezig om grond terug tot
gemeenschappelijk bezit te maken.***

Het verzet tegen de privatisering en de vernietiging van de commons neemt veel verschillende vormen aan: protest tegen mijnbouw en oliebedrijven, privatisering van het water, het verdwijnen van groene zones en parken in steden, de privatiseringspolitiek van het IMF en de Wereldbank, het intellectueel eigendomsrecht, het patenteren van zaden...

commons niets aan actualiteit ingeboet, en het raakt nog steeds de kern van de sociaal-ecologische problemen die het kapitalisme veroorzaakt.³

Tallose verzetsbewegingen overal ter wereld komen op voor de *commons* en tegen de private eigendom. Zo strijden heel wat inheemse bewegingen voor het recht op het gemeenschappelijk beheer van gronden, bezetten landloze boeren ongebruikte gronden om voedsel te telen, en komen over de hele wereld volkse bewegingen in actie

tegen het patenteren en privatiseren van zaden en voor het behoud van de genetische diversiteit.⁴

Landhervorming en het breken van privaat grootgrondbezit waren altijd een belangrijk thema voor revolutionaire bewegingen, van de Franse tot de Cubaanse revolutie. Vandaag zijn tal van bewegingen nog altijd bezig om grond terug tot gemeenschappelijk bezit te maken.

Sinds 1978 hebben 370.000 families van de beweging van landloze boeren in Brazilië (MST) ondanks hevige repressie van de grondeigenaars zo'n 7,5 miljoen hectare ongebruikt land ingenomen. In 1988 werd in de Braziliaanse grondwet zelfs opgenomen dat onproductief land mag worden gebruikt 'voor een hoger maatschappelijk doel'.

Ook in Europa bestaan gelijkaardige praktijken, al is het op veel kleinere schaal. De beweging *Reclaim the Fields* tracht bijvoorbeeld via directe actie stukken land te bezetten met de bedoeling er aan duurzame landbouw te doen, vrij van de dictaten van de agro-industrie.⁵ Heel veel hedendaagse vormen van verzet hebben direct als doel privatisering tegen te gaan en *commons* te beschermen of (opnieuw) te creëren.

In tal van Afrikaanse landen werden door grote multinationals zoals Suez de afgelopen jaren prepaid watermeters geïnstalleerd. Die meters functioneren zoals prepaidkaarten voor mobiele telefoons. Je koopt een kaart die goed is voor een bepaalde hoeveelheid water, en die kan je in de watermeter in je huis of aan een publieke pomp steken. Als je krediet is opgebruikt, kun je bij mobiele telefoons nog altijd naar noodnummers bellen. In het geval van de waterkaarten wordt geen rekening gehouden met zulke dringende noden. Dit soort maatregelen werd gepromoot als een manier om water te besparen en de waterinfrastructuur te verbeteren, maar komt vooral neer op een vorm van waterbesparing ten koste van zij die niet over de nodige koopkracht beschikken. Ook op het vlak van de elektriciteitsvoorziening werden zulke instrumenten toegepast. Onder de slogan 'Vernietig de meters, geniet van het water' nam het verzet onder andere in Zuid-Afrika snel radicale vormen aan: lokale actiegroepen trokken er rond om de water- en elektriciteitsmeters te saboteren en mensen zo opnieuw toegang te geven tot stromend water en elektriciteit.

In 2008 en 2009 vond in Peru een hele reeks protesten plaats, van weg- en rivierblokkades tot het verbreken van de energievoorziening. Zo'n 5.000 inheemse activisten blokkeerden gedurende twee maanden een van de belangrijkste hoofdwegen naar het Amazonegebied, ten noorden van de Peruviaanse hoofdstad Lima.⁶ Met de blokkade wilden ze protesteren tegen het vrijhandelsverdrag tussen Peru en de VS. Als gevolg van dat verdrag zouden bedrijven vrij spel krijgen om de natuurlijke grondstoffen

in het Amazonegebied te exploiteren, ten koste van het woud en de lokale bevolking. Vooral oliebedrijven zijn bijzonder geïnteresseerd in de bodemrijkdommen in het gebied. Op 5 juni 2009 liep de situatie uit de hand. Tijdens de ontruiming van de weg-blokkade lieten 33 mensen het leven, 82 anderen liepen kogelwonden op. Ondanks de felle repressie haalde de beweging haar slag thuis, en werden de wetten die het Amazonegebied bedreigden, ingetrokken. Dit gebeurde onder meer doordat de beweging gaandeweg ook steun kreeg van arbeiders die in staking gingen, en andere niet-inheemsen (tot ver buiten Peru) die solidariteitsacties organiseerden.

Ook tegen CDM-projecten (*Clean Development Mechanism*) bestaat heel wat protest ter verdediging van de *commons*: de bouw van stuwdammen, de privatisering van bossen of de installatie van nieuwe energiecentrales botsen meer dan eens op lokaal verzet.⁷ Het verzet tegen de privatisering en de vernietiging van de *commons* neemt veel verschillende vormen aan: protest tegen mijnbouw en oliebedrijven, tegen de privatisering van het water, tegen het verdwijnen van groene zones en parken in steden, tegen de privatiseringspolitiek van het IMF en de Wereldbank, tegen het intellectueel eigendomsrecht, tegen het patenteren van zaden.

Veel van die bewegingen ijveren tegelijk voor het gemeengoed, en experimenteren met allerlei praktijken van gemeenschappelijk beheer.

In West-Europa zijn er heel wat lokale actiegroepen en burgerverenigingen die opkomen voor meer groen in de stad en voor meer publieke parken en ruimtes.

In Argentinië en Venezuela vonden de afgelopen tien jaar interessante experimenten plaats met door de arbeiders zelf beheerde bedrijfjes. In Venezuela werd de zogeheten Bolivariaanse computer gelanceerd, die tegen minder dan de helft van de marktprijs wordt verkocht en draait op gratis beschikbare, open software.⁸ De open-softwarebeweging verzet zich met hand en tand tegen het patenteren van allerlei besturingsprogramma's voor computers en ontwikkelt tegelijk een concreet alternatief. Vanuit diezelfde hoek werden mondiale campagnes gelanceerd om te ijveren voor het vrijhouden van het internet.⁹

Groepen van academici, zoals de Slow Sciencebeweging of *Edu-Factory*, ageren tegen de privatisering van het wetenschappelijk onderzoek. Zij stellen dat de aard van wetenschappelijk onderzoek niet zozeer door de private sector moet worden bepaald, maar publiek relevant moet zijn, en dat het resultaat van universitair onderzoek gratis beschikbaar moet zijn voor iedereen.¹⁰ Universiteiten en uitgeverijen zien zich gedwongen te antwoorden op de critici, en beginnen schuchtere stappen te zetten in de richting van *open access*.¹¹

In een omslachtige poging de economische crisis te lijf te gaan, kondigde de Britse regering begin 2011 aan dat ze een deel van de bossen wou privatiseren. Dat zorgde voor een enorme golf van spontaan protest. Ondanks dertig jaar neoliberalisme vinden mensen het nog altijd niet evident dat de bossen volledig privé-eigendom zouden worden. Dat lijkt lijnrecht in te gaan tegen hun *common sense*: hoe kunnen de bossen nu worden geprivatiseerd?

Commons zijn zonder enige twijfel essentieel voor een democratische, egalitaire en duurzame maatschappij, maar ze bieden er geen absolute garantie voor. Ze leveren ook nogal wat conflictstof op, en daarom zijn ze wezenlijk politiek.

Als je al die voorbeelden los van elkaar bekijkt, lijken ze ieder op zich te staan. Toch zit er een gemeenschappelijke logica achter, net zoals er een logica schuilt achter al

die verschillende vormen van privatisering die de afgelopen decennia plaatsvonden.¹² Meer dan ooit vormt het gevecht voor de *commons* een enorm strijdperk waar de basisprincipes van de eigendomsideologie ter discussie worden gesteld, en waar voluit wordt geëxperimenteerd met alternatieve vormen van samenleven.

Voor een democratie van de *commons*

Door Hungerford, een dorpje in het Engelse graafschap Berkshire, loopt de Dunrivier. Op basis van eeuwenoude wetten hebben de omwonenden van de rivier het recht om er te vissen of dieren te laten grazen op de nabijgelegen weilanden. Ze hebben ook het recht om waterkers, die in de rivier groeit, te plukken. De rivier is een typische lokale *common*, de omwoners zijn *commoners*. Het lijkt een idyllisch plaatje op het Britse platteland. Toch loopt niet alles van een leien dakje. In 2011 was er heel wat beroering in de lokale gemeenschap toen twee onbekende vrouwen werden gesignaleerd die waterkers 'stalen'.¹³ Om de *common* in stand te houden, zijn van oudsher allerlei regels en afspraken ingevoerd, waardoor de omwonenden enkel een fair deel van de waterkers kunnen nemen. Voor buitenstaanders is het illegaal om dat te doen.

Dit voorbeeld toont dat *commons* niet heiligmakend zijn. Vier vijfde van de Alpenregio in Zwitserland is in zekere zin gemeenschappelijk eigendom, maar dat maakt van Zwitserland nog geen egalitaire, laat staan een postkapitalistische maatschappij.¹⁴ *Commons* kunnen perfect gepaard gaan met vormen van uitsluiting en ongelijkheid. In een kapita-

listische context is het natuurlijk onvermijdbaar om bepaalde uitsluitingsregels in te voeren. Als de *commons* niet actief worden beschermd tegen bijvoorbeeld kapitalistische winstjagers, blijft er al snel niet veel meer van over. Denk maar aan de viswateren voor de kusten van Afrika die worden leeggevist door westerse industriële vloten, of aan het Amazonewoud dat wordt ingepalmd voor soja-teelt.

Maar dat is niet het soort van uitsluiting waarover we het hier hebben. Het gaat erom dat, hoe belangrijk ook, *commons* in bepaalde

gevallen gepaard kunnen gaan met sociale ongelijkheid en allerlei machtsrelaties.¹⁵ Gemeenschappen kunnen intern dezelfde machtsrelaties reproduceren als diegene die aanwezig zijn in de bredere maatschappij. Daarenboven is welvaart geografisch niet gelijk verspreid.¹⁶ Lokale of regionale *commons* kunnen helpen om de welvaart binnen de lokale of regionale gemeenschap te herverdelen, maar dragen zelden bij aan herverdeling over gemeenschappen heen. *Commons* zijn zonder enige twijfel essentieel voor een democratische, egalitaire en duurzame maatschappij, maar ze bieden er geen absolute garantie voor.

Uiteraard bestaan er heel veel verschillende types van *commons*: er zijn *open access commons*, zoals het internet, waartoe iedereen in principe onbeperkt toegang kan hebben, maar er zijn ook 'gesloten' *commons*, die ondermijnd dreigen te worden als iedereen er onbeperkt gebruik van zou maken. Dat soort *commons* moet actief worden beheerd: er zijn duidelijke regels nodig voor wie wat en wanneer mag gebruiken, en die regels

Commons zijn de basis van een cultuur die radicaal tegengesteld is aan die van het kapitalisme: de behoeften van de gemeenschap en de draagkracht van het ecosysteem komen eerst; niet de kwantiteit telt, maar de kwaliteit.

kunnen heel verschillende vormen aannemen. *Commons* leveren dus nogal wat conflictstof op, en daarom zijn ze wezenlijk politiek.

Een duurzaam beheer van de *commons* vergt een doorgedreven vorm van democratie. *Commons* veronderstellen eigenlijk drie elementen: een gemeenschappelijk goed, een actieve gemeenschap, en een voortdurend proces van *commoning*¹⁷ of vergemeenschappelijking. Er is een echt engagement nodig van burgers om het gemeengoed in stand te houden, en allerlei democratische ruimtes en mechanismen om ze gemeenschappelijk te beheren.

Overheden kunnen van bovenaf moeilijk echte *commons* creëren (maar ze kunnen ze wel gemakkelijk vernietigen). Er is dan ook altijd een beweging van onderuit nodig. Anderzijds is het wel van cruciaal belang dat overheden *commons* erkennen en tegen privatiseringstendensen verdedigen. In heel wat landen bestaat er wetgeving waardoor bijvoorbeeld bossen of stranden worden erkend en beschermd als *commons*.

Tal van studies wijzen het uit: *commons* kunnen een enorme bijdrage leveren aan het duurzaam beheer van de ecosystemen.¹⁸ *Commons* zijn de basis van een cultuur die radicaal tegengesteld is aan die van het kapitalisme. Wie *commons* beheert, heeft een totaal andere verhouding tot de natuur dan wie koopwaren verkoopt. Bij kapitalistische eigendom is voornamelijk kwantiteit van tel. Je kan eigenaar zijn van iets wat je nooit in handen hebt gehad. Je kan speculeren op grondstoffen die zich aan de andere kant van de wereld bevinden en waaraan je zelf helemaal geen behoefte hebt. Voor wie met *commons* bezig is, is dat absurd. Bij de *commons* komen de behoeften van de gemeenschap en de draagkracht van het ecosysteem eerst. Het is niet de kwantiteit, maar de kwaliteit die telt.

Bij het beheer van de *commons* is het principe van het vruchtgebruik een goede leidraad.¹⁹ Het houdt in dat men op zo'n manier omgaat met de *commons* dat hun toestand gelijk blijft of zelfs verbetert. Dat is het fundamentele principe dat we ook zouden moeten hanteren bij het beheer van de globale *commons*: het klimaat, de lucht die we inademen, de oceanen, zoetwater. *Commons* zijn niet enkel belangrijk op het lokale niveau, maar kunnen ook de basis zijn van een mondiaal klimaatbeleid. Kijk naar hoe het gat in de ozonlaag in de jaren tachtig werd aangepakt: precies omdat dit zo'n belangrijk gemeengoed is, namen overheden doortastende maatregelen. De 'groene economie' gaat daarentegen steeds verder in het privatiseren van de natuur.

Als meer goederen worden gedeeld, is er veel meer mogelijk met veel minder input aan grondstoffen en energie. Denk in de eerste plaats aan zaken die essentiële menselijke noden bevredigen, zoals infrastructuur, mobiliteit of cultuur.

Social sharing

Wie in naam van de ecologie pleit voor privatisering, ziet één belangrijk element over het hoofd. Als alles wordt geprivatiseerd, dan moet iedereen privé-eigenaar worden van de goederen die hij nodig heeft om te overleven. En in dat geval is een ontzaglijke hoeveelheid grondstoffen en energie nodig. Om mobiel te zijn, moet je zelf een auto kopen. Om toegang te hebben tot de natuur, moet je zelf een eigen tuin hebben, en bovendien moet je ook een eigen grasmachine kopen om je grasperk van twintig

vierkante meter te maaien. Om een boek te lezen, moet je het kopen. Voor je huishouden heb je een individuele wasmachine, keukenrobot en stofzuiger nodig. Het gevolg spreekt voor zich: mensen moeten alles individueel aankopen, en de hoeveelheid producten die nodig is, vermenigvuldigt zienderogen.

Dat leidt tot absurde situaties. Er zijn momenteel meer dan 600 miljoen auto's in de wereld, en 95% van de tijd staan die stil.²⁰ Die stilstaande auto's vertegenwoordigen honderden miljoenen ton aan hoogwaardig materiaal dat langzaam aan het verroesten is, en leggen een enorm beslag op de publieke ruimte. Toch worden elk jaar meer dan 50 miljoen nieuwe auto's geproduceerd.

Als meer goederen zouden worden gedeeld, is er veel meer mogelijk met veel minder input aan grondstoffen en energie. We denken dan natuurlijk in de eerste plaats aan zaken die essentiële menselijke noden bevredigen, zoals infrastructuur, mobiliteit of cultuur.

Maar je ziet vandaag ook op andere terreinen experimenten met *social sharing*, die iets laten zien van het potentieel hiervan. Een bijzonder initiatief op dat vlak is SETI@home.²¹ SETI (*Search for Extraterrestrial Intelligence*) is een wetenschappelijk project waarbij met gevoelige telescopen wordt gezocht naar signalen uit de ruimte die kunnen wijzen op de aanwezigheid van buitenaardse intelligentie. Dat levert een gigantische hoeveelheid gegevens op die moeten worden geanalyseerd, en daarvoor zijn enorm krachtige computers nodig. Maar er is ook een alternatief voor het bouwen van supercomputers: laat een groot aantal computers gewoon samenwerken. Over de hele wereld hebben vrijwilligers op hun pc een programma geïnstalleerd waardoor ze aan het project meewerken: telkens wanneer ze hun computer niet gebruiken en hun screensaver wordt geactiveerd, begint die computer automatisch gegevens op te halen en te verwerken. Los van de vraag of de zoektocht naar buitenaardse intelligentie wel zo relevant is, laat dit voorbeeld iets zien van wat mogelijk is als goederen worden gedeeld. Met het SETI@home-initiatief ontstond een computersysteem dat veel meer gegevens kan verwerken dan de snelste supercomputers.

Voor dat soort praktijken van *social sharing* bestaat een enorm potentieel. Telkens als iemand maar een klein percentage gebruikt van de capaciteit van een bepaald goed, dienst of grondstof, bestaat de mogelijkheid om deze te delen. Op die manier wordt veel meer menselijke rijkdom mogelijk met veel minder ecologische impact. Er zijn tal van voordelen: er zijn minder grondstoffen en energie nodig, er ontstaan sterkere sociale banden, nieuwe vormen van creativiteit worden mogelijk, en er kunnen meer behoeften worden bevredigd. In vergelijking met de kapitalistische cultuur veronderstelt dit natuurlijk een echte revolutie.

Hier en nu wordt er al heel wat gedeeld. Denk aan de bibliotheek, die eigenlijk een systeem is om boeken te delen. De hoeveelheid papier die daardoor wordt uitgespaard, is enorm. Wie vandaag krukken of een rolstoel nodig heeft, kan die lenen bij het ziekenfonds. Waarom zou je ze kopen, en nadien op de zolder leggen? In Cuba is elke wagen die eigendom is van de overheid verplicht om te stoppen voor lifters. *Transition Towns*groepen organiseren fietsherstelmomenten waar iedereen het gemeenschappelijke reparatiemateriaal kan gebruiken, en kennis en vaardigheden worden uitgewisseld. Op tweedehandsbeurzen worden babykleden en speelgoed voor een prikje doorgegeven aan de volgende generatie. In tal van buurten in België en Nederland bestaan

LETS-systemen (*Local Exchange Trading System*). Daarmee wisselen mensen diensten of goederen met elkaar uit, volledig buiten het marktircuit. Ook dat is een manier om meer te gaan 'delen'.

Binnen het kapitalisme wordt ook af en toe 'gedeeld', maar dan altijd tegen een (vaak vrij hoge) toegangsprijs. Denk aan de bioscoop of natuurparken waarvoor je moet betalen om binnen te mogen. Dat blijft een vorm van 'delen' binnen een privatiseringslogica.

Er zijn heel wat mogelijkheden om de principes van *social sharing* en *commoning* door te trekken op allerlei terreinen. Je kan je makkelijk per wijk of straat een centrum indenken waar allerlei gemeenschappelijke spullen worden uitgeleend, van speelgoed en boeken tot gereedschap en transportmiddelen, en waar ook vaardigheden voor het repareren en beheren van al die spullen worden gedeeld. Heel wat projecten die vandaag al bestaan, zoals cohousing of autodelen, gaan in die richting.²² Door bepaalde dingen te delen (wasplaats, auto, tuin, gereedschap...) is er méér voor iedereen. Een gigantische materiaalverspilling wordt zo vermeden, het sociaal weefsel wordt sterker, en de levenskwaliteit neemt flink toe.

Publiek initiatief

Commons zijn iets heel bijzonders: ze zijn geen privé-eigendom, maar ook geen eigendom van de staat. Heel vaak worden ze wel collectief beheerd, en dus zijn ze in zekere zin toch 'publiek'. Maar ze kunnen niet zomaar worden gecreëerd of beheerd door overheidsinstellingen. Zelfs het meest democratische parlement kan niet zomaar van bovenaf een *common* in het leven roepen. Daarvoor is altijd ook de betrokkenheid van mensen zelf nodig.

Hoe essentieel ook, de *commons* zijn natuurlijk niet de oplossing voor alles. Een reductie van het luchtverkeer kan je niet louter via *commons* realiseren. *Commons* bieden geen antwoord op vragen als: hoe ga je fabrieken ombouwen, de vrijhandelsprincipes aan banden leggen of het internationaal transportsysteem reorganiseren? Hoewel dergelijke zaken natuurlijk wel kunnen gebeuren 'in naam van' het klimaat of de atmosfeer als gemeengoed, kunnen ze enkel worden aangepakt als de maatschappij hier opnieuw democratische controle over krijgt, en via een publieke beslissing kiest voor verandering.

Om de strijd tegen de klimaatverandering aan te gaan, zullen we dus ook op andere terreinen moeten spelen. Zo zullen we de publieke sector moeten versterken en democratiseren. Momenteel gaan we op dat vlak helemaal de verkeerde richting uit: de publieke sector wordt uitverkocht aan de private sector, bureaucratische apparaten zoals de Europese Commissie proberen alles te vermarkten, en wat overblijft van de nationale democratie wordt in een houdgreep genomen door de financiële markten, zonder dat overheden daartegen ook maar enig weerwerk bieden. Met zo'n politiek kunnen we de strijd tegen klimaatverandering direct vergeten.

Publieke diensten zijn er vandaag vaak vooral ter ondersteuning van het bedrijfsleven. Maar een echt publiek domein, waar de gemeenschap vrij kan beslissen zonder te worden gegijzeld door economische belangen, is niet mogelijk zonder de marktlogica in de maatschappij terug te schroeven.

Daarom is het gevecht voor het herstel van de publieke sector en van de democratie, en voor een Europese Unie gebaseerd op andere principes, voor het aan banden leggen van de financiële markten en de marktlogica in de maatschappij tout court van cruciaal belang. Eigenlijk zijn er een heleboel evidente stappen die kunnen worden gezet in de goede richting, zoals het herinvoeren van vormen van kapitaalcontrole, het opnieuw reguleren van de financiële markten, het verbieden van allerlei speculatieve producten, of het terugschroeven van de voorbije privatiseringen. Het is tijd om het intermezzo van het neoliberalisme te beëindigen, en het publieke domein opnieuw radicaal uit te breiden, via openbare diensten en andere vormen van openbaar bezit. Hoe is het mogelijk dat banken en andere financiële actoren beslissen waar de investeringsprioriteiten liggen? Hoe is het mogelijk dat iets zo essentieel als energievoorziening in handen is van privébedrijven als Electrabel, die zich nauwelijks bekommeren om het democratisch proces? Het is toch evident dat energie wordt geleverd door een publiek bedrijf, dat eerst denkt aan het maatschappelijk nut in plaats van aan de aandeelhouders? Hoeveel zonnepanelen, zonneboilers of windmolens kan je niet installeren met de miljarden euro's winst die Electrabel jaarlijks uitkeert aan zijn aandeelhouders?

Regulatie klinkt slecht in neoliberale oren. Toch was er nooit meer regelgeving door overheden dan de afgelopen decennia. Dat hoeft niet te verwonderen: als je bijvoorbeeld het klimaatvraagstuk wil aanpakken via uiterst complexe mechanismen zoals emissiehandel, dan heb je een enorme batterij regels nodig om markten te creëren waar die er normaal gezien niet zijn. Om de bekende andersglobalistische slogan te parafraseren: een andere regulatie is nochtans mogelijk – één die veel eenvoudiger en eenduidiger is. In de strijd tegen CO₂-uitstoot kan de maatschappij gewoon een aantal standaarden en normen opleggen en afdwingen. CO₂ kan je beschouwen als een luchtvervuiler, die wettelijk kan worden gereguleerd, net zoals CFK's werden verboden in naam van de strijd tegen het gat in de ozonlaag. Daarbij kan de maatschappij prioriteiten vastleggen: de CO₂-uitstoot van een ziekenhuis hoeft niet zomaar gelijkgesteld te worden aan de uitstoot van een autofabriek. Op allerlei vlakken is meer regulatie en controle nodig, zoals het energieverbruik van toestellen, woningen en industriële installaties. Er is publiek initiatief nodig voor de transitie naar een nieuw energiesysteem, de promotie van hernieuwbare energie, de isolatie van huizen en gebouwen, het onderzoek naar groene(re) technologieën en productieprocessen, of omscholingsprogramma's rond bijvoorbeeld recyclage of reparatiewerk.

Daarbij is het natuurlijk niet de bedoeling dat het publieke domein in dienst staat van private kapitaalaccumulatie, zoals nu vaak het geval is. Publieke diensten zijn er vandaag vaak vooral ter ondersteuning van het bedrijfsleven: ze leveren infrastructuur, organiseren transport, en vormen goed opgeleide en inzetbare arbeidskrachten, alles op maat van de markteconomie. Universiteiten ontwikkelen allerlei technologieën die door private bedrijven worden gecommercialiseerd.²³ Een echt publiek domein, waar de gemeenschap vrij kan beslissen zonder te worden gegijzeld door economische belangen, is niet mogelijk zonder de marktlogica in de maatschappij terug te schroeven. Een ander terrein waarop publiek initiatief uiterst belangrijk is, is de sluiting of reconversie van vervuilende industrieën. Als we die reconversie overlaten aan de markt, zullen we niet alleen nog lang mogen wachten, maar dreigt de factuur ook te worden betaald door burgers en werknemers. Reconversie is geen makkelijk proces, en juist daarom is het belangrijk dat dit publiek wordt georganiseerd op basis van solidariteit in plaats van winstbejag. Het is van het grootste belang dat het inkomen

van mensen gegarandeerd blijft, dat arbeidsherverdeling wordt toegepast, en herscholing wordt aangeboden.

Eigenlijk zijn het hele economische sectoren die afgebouwd, of minstens diepgaand veranderd moeten worden: de industriële landbouw en visvangst, de reclame, kernenergie en energieproductie op basis van fossiele brandstoffen, het financieel systeem met zijn banken, beurzen en hefboomfondsen. Een aantal sectoren zou fel ingekrompen en getransformeerd moeten worden: de automobielpeductie zou bijvoorbeeld grotendeels kunnen worden vervangen door de fabricage van trams, treinen of zelfs windmolens.

Dat is niet zo utopisch als het misschien klinkt. Als de arbeidersbeweging ergens zijn schouders onder kan zetten, wordt er veel mogelijk. Er zijn heel wat syndicalisten die met dat soort ideeën aan de slag proberen te gaan. Een voorbeeld is het reconversieplan van de werknemers van Visteon in Noord-Londen, waar tot de fabriek werd gesloten in 2009 plastic onderdelen voor Fordwagens werden geproduceerd. Toen de vestiging met sluiting werd bedreigd, bezetten de arbeiders de fabriek en stelden ze voor hun vaardigheden te benutten voor de fabricage van onderdelen voor groene producten, zoals fietsen, zonnepanelen en windturbines. Dankzij hun strijd konden ze nog wel de uitbetaling waarop ze recht hadden afdwingen, maar naar hun plan voor de transformatie van de fabriek werd jammer genoeg nauwelijks geluisterd. Veel burgers hadden sympathie voor hun plannen, maar de aandeelhouders trokken aan het langste eind. De overheid was niet bereid om tussenbeide te komen. Zonder publiek initiatief dreigen tal van kansen verloren te gaan. Maar de ideeën die tijdens de strijd werden uitgewerkt, blijven inspireren.

De conclusie van het WWF over het in praktijk brengen van de duurzaamheidsprincipes: 'Geen enkele regio, noch de wereld als geheel voldoet aan beide criteria. Alleen Cuba doet dat.' Onze vaststelling: de afwezigheid van marktmechanismen of kapitaalbelangen maakt er dingen mogelijk die elders uitgesloten lijken.

Snelle omwentelingen

Toen de revolutie de soevereiniteit over de grondstoffen van het land herstelde, werd de basis gelegd voor duurzaamheid. Duurzaamheid is onmogelijk als je grondstoffen in de handen zijn van een buitenlandse mogendheid of van private eigenaars. Zelfs zonder het te weten, creëerden we de basis voor duurzaamheid.

Roberto Perez, Cubaans permacultuurst²⁴

Er zijn landen waar vergaand publiek initiatief wordt genomen, dat samen met de creativiteit en de motivatie van mensen van onderop tot mooie resultaten leidt. De poging om publiek initiatief en groene ideeën te combineren gaat wellicht het verst in Cuba.

In zijn *Living Planet Report* van 2006 trachtte het WWF na te gaan in welke mate landen de principes van duurzame ontwikkeling in praktijk brengen. Het rapport is gebaseerd op twee indicatoren: enerzijds de *Human Development Index* (HDI) als maatstaf van menselijk welzijn, en anderzijds de ecologische voetafdruk als indicator voor

duurzaamheid. Een HDI vanaf 0,8 wordt beschouwd als een teken van 'hoge menselijke ontwikkeling', een ecologische voetafdruk van minder dan 1,8 mondiale hectaren per persoon wordt beschouwd als duurzaam.²⁵ De conclusie van het WWF: 'Geen enkele regio, noch de wereld als geheel voldoet aan beide criteria. Alleen Cuba doet dat.'²⁶

Uiteraard kan op Cuba heel wat worden aangemerkt. Het is een éénpartijregime, waar er bijvoorbeeld geen vrijheid van vereniging en pers bestaat. Maar Cuba spreekt zonder twijfel toch tot de verbeelding van tal van mensen die wakker liggen van de klimaatverandering. Op korte termijn maakte het land een ecologische transformatie door waarbij tegelijk belangrijke sociale verworvenheden werden gevrijwaard. Hoe onvolkomen ook, Cuba laat zien wat mogelijk is als een maatschappij erin slaagt het juk van de markteconomie van zich af te schudden.

De ecologische switch kwam er voor een stuk uit noodzaak.²⁷ Vanaf de jaren '90 waren er voor Cuba niet veel andere opties dan de ecologische kaart te trekken toen de steun van de Sovjet-Unie, en vooral de import van goedkope olie, wegviel. Het eiland werd geconfronteerd met een enorme economische crisis. Er bestonden zeker al wel een aantal ecologische projecten en ideeën op het eiland. Maar door de economische crisis werden de Cubanen plots geconfronteerd met de bittere noodzaak om die op een veel grotere schaal te ontwikkelen. De 'speciale periode' begon, zoals de jaren '90 er werden genoemd: stukje bij beetje werd de olieafhankelijkheid van de economie afgebouwd. De meeste Cubanen zullen wellicht niet met plezier aan die tijd terugdenken: het was voor velen een periode van gebrek en tegenspoed.

De schok was dan ook enorm: plots werd de olie-import gereduceerd tot een tiende van wat ze voordien was. Zoiets heeft een diepe impact op het hele economische weefsel. Cuba houdt ons een spiegel voor: zo'n schok kan ons allemaal te wachten staan als we plots de verbranding van fossiele brandstoffen moeten stopzetten. Niets wijst erop dat veel ontwikkelde landen zich echt op zo'n schok aan het voorbereiden zijn. Daarom valt van Cuba heel wat te leren: het land trok de ecologische kaart, en het resultaat is zonder enige twijfel inspirerend.

In Cuba vindt bijvoorbeeld het meest revolutionaire experiment met ecologische landbouw ter wereld plaats. Het gebruik van synthetische meststoffen daalde er van een miljoen ton per jaar vóór de 'speciale periode' tot 90.000 ton in 2010. Het gebruik van pesticiden daalde van 35.000 ton naar 1.000 ton. Ecologische alternatieven komen in de plaats, zoals organische meststoffen en compost. Grote landbouwmachines werden vervangen door dierkracht. Heel wat staatsboerderijen werden omgevormd tot kleinere coöperaties, bestuurd door de boeren zelf.

In tien jaar tijd is de groenteproductie op die manier vertienvoudigd. Stadsmoestuinen spelen daarbij een belangrijke rol. Vooral in de hoofdstad Havana, waar meer dan twee miljoen mensen wonen, zijn Cubanen op tal van open plekken aan het tuinieren geslagen. In Cuba bestaat er geen privaat grondbezit, en is er dus ook geen concentratie van de grondeigendom. Mensen kunnen zich in plaats daarvan beroepen op het recht van vruchtgebruik, waardoor ze zonder problemen braakliggende terreinen kunnen bewerken.

De moestuinen brengen de natuur letterlijk de stad binnen: 299 van de 721 vierkante kilometer die Havana groot is, wordt gebruikt voor landbouw.²⁹ Zoiets heeft niet alleen een grote impact op het karakter en het aanzicht van de stad. De afstand tussen

producent en consument wordt ook radicaal ingekort, en er ontstaan nieuwe sociale weefsels. De Cubaanse stadsmoestuinen zijn opmerkelijk productief: ze leveren tot 60% van het voedsel dat in Cuba wordt geconsumeerd.³⁰ Het succes van de moestuinen werd mogelijk door de combinatie van initiatief van onderop en de steun van de overheid, die organische compost, zaden en irrigatiemateriaal levert in ruil voor een vijfde van de oogst. Het gebruik van chemische bestrijdingsmiddelen is er bij wet verboden. Opmerkelijk is dat ook de gezondheid van de Cubanen er ondanks de speciale periode en de gedaalde inname van calorieën beslist op vooruit is gegaan: tussen 1997 en 2002, toen dit soort landbouwinitiatieven sterk opkwam, daalde het aantal sterfgevallen door diabetes met de helft, en het aantal hartaanvallen met 20%. Het aantal mensen met overgewicht daalde met de helft, terwijl het aandeel fysiek actieve volwassenen steeg.³¹

Als we ons afvragen hoe we ons kunnen wapenen tegen klimaatwijziging, is Cuba nog op een ander vlak interessant. Terwijl in New Orleans bijna 2.000 mensen stierven als gevolg van de orkaan Katrina, lieten maar vijf Cubanen het leven toen de orkaan Michelle in 2001 met even hoge windsnelheden het eiland verwoestte. De nationale en lokale overheden zijn er sinds vele jaren tot in de puntjes voorbereid op dergelijke rampen en bleken in staat om de evacuatie van 700.000 mensen te organiseren.

Cuba intrigeert steeds meer ecologen.³² Hoe is het mogelijk dat de nodige veranderingen bij ons nauwelijks van de grond komen, terwijl dat in Cuba veel sneller gaat?

De plotse terugval van de olietoevoer was natuurlijk een niet te onderschatten factor.

Toch dringt een vaststelling zich op: de afwezigheid van marktmechanismen of kapitaalbelangen maakt er dingen mogelijk die elders uitgesloten lijken. Critici zullen wellicht de tegenwerping maken dat verandering natuurlijk snel gaat als ze wordt gedictieerd door een éénpartijregime. Maar die kritiek snijdt maar gedeeltelijk hout. Het fenomeen van de stadsmoestuinen is veelzeggend: het laat zien dat de Cubaanse bevolking ook los van de overheid een grote capaciteit tot zelforganisatie en zelfredzaamheid heeft.

De overheid speelt natuurlijk een reële rol.³³ In Cuba wordt niet aan emissiehandel gedaan, maar worden gewoon gerichte maatregelen genomen om de uitstoot direct te verminderen. De transitie naar een duurzamere maatschappij wordt er op een georganiseerde manier aangepakt, door maatschappelijke prioriteiten te stellen. Zo werden bijvoorbeeld 3,5 miljoen energiezuinige elektrische rijstkokers onder de bevolking verdeeld, ter vervanging van de gangbare praktijk van het koken met kerosine. De Cubanen konden ook tegen goede voorwaarden een aantal energiezuinige apparaten zoals koelkasten kopen. Sociale werkers gingen van deur tot deur om alle gloeilampen gratis te vervangen door spaarlampen of TL-lampen. De elektriciteitsstarieven werden zo aangepast dat wie minder energie consumeert ook een lagere prijs per kWh betaalt. Vergaande projecten voor recyclage en hergebruik werden gelanceerd. Er kwamen publieke investeringen in zonne-energie, biomassa op basis van suikerrietstengels, en kleine waterkrachtgeneratoren en windturbines

'Socialisme' is niet het zaligmakende antwoord. Als we naar het 'reëel bestaande socialisme' van het voormalige Oostblok kijken, dan is er maar één conclusie mogelijk: ondanks beperkte successen rond bijvoorbeeld herbebossing is de ecologische erfenis ervan uiterst negatief.

voor lokale gemeenschappen. Het Cubaanse bosbestand verdubbelde tijdens de laatste vijftig jaar, wat behoorlijk uniek is in de wereld.

De voornaamste ingrediënten van dit succes: een hoogopgeleide bevolking, een sterk sociaal weefsel en een zekere capaciteit tot zelforganisatie, allerlei ecologische onderzoeksinstituten van hoog niveau, de afwezigheid van privaat grondbezit en van marktwerking op grote schaal (ten voordele van vormen van economische planning), de keuze voor coöperatieve landbouw gericht op lokale behoeftebevrediging, en een belangrijke rol voor de publieke sector.

Cuba inspireert, maar ook al iets vroeger werden belangrijke pogingen gedaan om het socialistische maatschappijproject te ecologiseren, en op die manier sociale rechtvaardigheid met ecologie te combineren.

In de jaren '80 namen revolutionaire regeringen in onder andere Nicaragua en Burkina Faso belangrijke ecologische maatregelen. Thomas Sankara, de toenmalige president van Burkina Faso, ontwikkelde met massale steun van de bevolking grootschalige programma's om de verwoestijning te bestrijden door de aanplanting van miljoenen bomen. In Nicaragua zetten de Sandinisten een uitgebreid programma op voor herbebossing, bodembehoud, de creatie van nationale parken, de afbouw van het gebruik van pesticiden en de ontwikkeling van inheemse zaden.³⁴

In beide landen stootten die sociaal-ecologische programma's op de macht van het imperialisme. In Nicaragua vielen de 'contra's', door de VS gesteunde gewapende tegenstanders van de Sandinisten, doelbewust ecologische projecten aan. In hun blinde strategie om het Sandinistische project te ondermijnen, brandden ze herbebossing gebieden af en trachtten ze opslagplaatsen voor inheemse zaden te vernietigen.

Nog meer tot de verbeelding sprekend zijn de Zapatisten, die sinds 1994 in Chiapas (Zuid-Mexico) experimenteren met radicaal-democratische en libertaire vormen van bestuur. Een van de drijfveren van de Zapatistische opstand was precies de concentratie van grondbezit en de ontbossing in Chiapas. De Zapatisten zijn een inspiratiebron voor tal van ecologen overal ter wereld.

Socialisme versus ecologie

Dit wil niet zeggen dat 'socialisme' het zaligmakende antwoord is en dat er gewoon een groen sausje over moet worden gegoten. We verwezen al naar het democratisch deficit van sommige van deze regimes, maar er is meer aan de hand.

Als we naar het 'reëel bestaande socialisme' van het voormalige Oostblok kijken, dan is er maar één conclusie mogelijk: ondanks beperkte successen rond bijvoorbeeld herbebossing is de ecologische erfenis ervan uiterst negatief. Dat werd snel duidelijk toen de Sovjet-Unie ineenstortte.³⁵ De kernramp in Tsjernobyl en de uitdrijving van het Aralmeer waren al bekend. Maar dat bleken geen op zichzelf staande gevallen te zijn.

De ecologische catastrofe in de Sovjet-Unie was onthutsend. In 103 steden, die samen een bevolking telden van zo'n 70 miljoen mensen, was de luchtvervuiling vijf keer zo hoog als de veilige norm. 75% van het oppervlaktewater bleek zwaar vervuurd. Grote rivieren zoals de Volga of de Don waren verworpen tot riolen vol chemisch en ander afval. Een meer nabij Tsjeljabinsk bleek zo vervuurd door afval van een militaire installatie dat het 24 keer zoveel radioactief materiaal bevatte als was vrijgekomen bij de ontploffing in Tsjernobyl. In 1988, een jaar voor de val van de muur, bedroeg de

CO₂-uitstoot in de Sovjet-Unie 17,35 ton per persoon per jaar. In België was dat toen 10,13 ton, en in de VS 19,97 ton.³⁶ De uitstoot van zwaveldioxide per eenheid bnp lag in de Sovjet-Unie 2,5 keer hoger dan in de VS.³⁷ Lang nadat DDT elders was verboden, bleef men het goedje in de Sovjet-Unie gebruiken. De ecologische vernietiging had ook enorme effecten op de gezondheid van mensen. Aanvankelijk was de kindersterfte gedaald dankzij betere sociale voorzieningen, maar na 1970 was ze door de vervuiling opnieuw beginnen te stijgen.

Het hoeft niet te verwonderen: weinig ecologen vinden inspiratie in dit soort van socialisme. Het bleek in hetzelfde bedje ziek als het kapitalisme: beide maatschappijtypes lijken in de eerste plaats gericht op ongebreidelde technologische en industriële ontwikkeling.

Net zoals in de kapitalistische wereld was economische groei de ultieme doelstelling van het beleid van de Oostbloklanden, ook al was deze nu gebaseerd op zogeheten socialistische accumulatie.³⁸ Om het kapitalistische Westen voorbij te steken installeerde de Sovjet-Unie een systeem dat volop inzette op 'productie om de productie', zonder veel oog te hebben voor de ecologische en sociale gevolgen hiervan.

Hoewel de Sovjet-Unie in de jaren 1920 de meest ontwikkelde ecologische wetenschap ter wereld had, en er pionierswerk werd verricht op het vlak van natuurbehoud, trok de communistische partij na verloop van tijd toch resoluut de kaart van een snelle industrialisering op basis van fossiele brandstoffen, met de nadruk op de zware industrie.³⁹ Net als in het kapitalisme bestond er een doorgedreven arbeidsdeling, een sterke centralisering, hiërarchische verhoudingen in de productie, en een geloof in de neutraliteit van technologie.

Toch zijn er cruciale verschillen. De ecologische gevolgen van het Sovjetsocialisme lijken op die van het kapitalisme, maar de maatschappelijke mechanismen die erachter schuilen zijn radicaal verschillend. Het is belangrijk om die concrete mechanismen goed te begrijpen: niet enkel om ze te kunnen veranderen, maar ook om niet in de val te trappen van de gedachte dat de ecologische crisis onlosmakelijk met de 'moderniteit' is verbonden, alsof er geen ontsnappen aan is.

In het kapitalisme zijn de enorme technologische ontwikkeling en economische groei het gevolg van concurrentie: die zet kapitalisten voortdurend onder druk om nog meer en nog efficiënter te produceren. De Sovjet-Russische economie daarentegen werd planmatig georganiseerd vanuit de staat. Een cruciale vraag in dat soort van planeconomie is hoe je arbeiders en managers kan stimuleren om meer en efficiënter te produceren. De concurrentiemechanismen van de markt zijn er immers grotendeels uitgeschakeld. Ter vervanging voerden de planners in de Sovjet-Unie een hele reeks stimulansen en incentives in. Zo konden fabrieksdirecteurs bijvoorbeeld allerlei bonussen verwerven als ze de doelstellingen van het plan haalden. Deze doelstellingen focusten vooral op de output, terwijl veel minder aandacht werd besteed aan de input en de efficiëntie. Het gevolg laat zich raden: ondanks een veel lagere industriële output werd in de Sovjet-Unie tweemaal zoveel staal gebruikt als in de VS, en 10% meer energie. Ondanks de lagere landbouwproductie gebruikte de landbouw er 80% meer minerale meststoffen.⁴⁰

Inefficiënt materiaalgebruik wordt in het kapitalisme tenminste bestraft via het prijsmechanisme op de markt: wie meer staal gebruikt om een tractor te fabriceren dan zijn concurrent, zal wellicht een duurder product afleveren dat minder klanten vindt. In de Sovjet-Unie ontbrak een dergelijk mechanisme. Er was dus weinig druk om

efficiënt om te springen met grondstoffen of energie. Men kan natuurlijk alternatieve methoden bedenken om dat te corrigeren, zoals openbaarheid van informatie, vrijheid van onderzoek en democratische inspraak, maar die kregen in het 'reëel bestaande socialisme' nauwelijks een kans.

Ook het socialisme dat in West-Europa dominant was, namelijk de sociaal-democratie, kan moeilijk een ecologisch succes worden genoemd. Vandaag zijn de meeste sociaal-democraten zachte liberalen geworden, en is het een hele tijd geleden dat de sociaal-democratie mee aan de wieg stond van de welvaartsstaat. Maar ook aan die welvaartsstaat zat een problematisch ecologisch kantje. Heel vaak was ze gebaseerd op zogenaamde productiviteitsdeals, waarbij ook de werknemers via hogere lonen een graantje konden meepikken van de stijgende productiviteit. De werknemers kregen met andere woorden hun deel van de koek, maar werden er tegelijk mee voor verantwoordelijk gemaakt dat de koek zou blijven groeien. In tal van landen raakten de vakbonden in die periode heel diep in het systeem geïntegreerd, hoewel er binnen de vakbeweging natuurlijk ook altijd kritische tendensen hebben bestaan die een ander geluid lieten horen.

Bio

Anneleen Kenis is onderzoekster aan de KULeuven waar ze momenteel werkt aan een doctoraat over ecologisch burgerschap, bewegingsopbouw en politisering. Ze nam deel aan talrijke klimaatacties in binnen- en buitenland.

Matthias Lievens is post-doctoraal onderzoeker aan de KULeuven, actief in vzw Climaxi, en (co)auteur van *Gebroken Vitrines*. De andersglobalisten tien jaar na Seattle, en van Socialisme en Democratie in de 21e eeuw.

Fragment uit Anneleen Kenis & Matthias Lievens (2012) *De mythe van de groene economie. Valstrik, verzet, alternatieven*. Berchem: EPO / Utrecht: Jan van Arkel.

Noten

- 1 Nick Dyer-Withford, 'Commonism' (<http://turbulence.org.uk/turbulence-1/commonism>)
- 2 Voor een overzicht zie bijvoorbeeld de website <http://onthecommons.org/>, of de digitale bibliotheek met literatuur over de *commons*: <http://dlc.dlib.indiana.edu/dlc>. Vooral in anarchistische en marxistische kringen vond de afgelopen jaren een echte herontdekking van de *commons* plaats. In het bijzonder het werk van Antonio Negri en Michael Hardt, George Caffentzis, Peter Linebaugh en Massimo De Angelis is daarbij van belang (zie het webtijdschrift *The Commoner*: <http://www.commoner.org.uk/> en die van het Midnight Notes Collective: <http://www.midnightnotes.org>). Het werk van de jonge Marx over de houtdiefstal, dat precies gaat over de privatisering van de *commons*, staat opnieuw volop in de belangstelling (cf. Daniel Bensaïd (2007) *Les Dépossédés*. Karl Marx, les Voleurs de Bois et le Droit des Pauvres. Parijs : La Fabrique). Vooral ook in het ecologisch marxisme wordt de analyse van de *commons* centraal gesteld (cf. Paul Burkett (1999) *Marx and Nature: A Red and Green Perspective*. New York: St. Martin's Press). Voor een goed overzicht van de discussie over de *commons*, zie Derek Wall, *Culture, Conflict and Ecology: The Commons in History*, te verschijnen in 2013). Vanuit een meer algemeen kader heeft de Heinrich Böll Stiftung belangrijk werk gedaan rond de

- commons* (<http://www.boell.de/>). In Vlaanderen werd het opgepikt door de denktank Oikos (www.oikos.be).
- 3 Voor een geschiedenis van de strijd voor de *commons*, zie Peter Linebaugh (2008) *The Magna Carta Manifesto. Liberties and Commons for all*. Berkely: University of California Press.
 - 4 Zie bijvoorbeeld Vandana Shiva (2005) *Earth Democracy. Justice, Sustainability and Peace*. Londen: Zed Books; Vandana Shiva (2008) *Soil not oil. Climate Change, Peak Oil and Food Insecurity*. Londen: Zed Books. Dicht bij huis deed de 'patattenactie' in Wetteren (België) in het voorjaar van 2011 heel wat stof opwaaien. De problematiek van ggo's en het patenteren van zaaigoed stond in deze actie centraal.
 - 5 <http://www.reclaimthefields.org>
 - 6 Daan Janssens (2010), 'Inheemsen gerespecteerd maar Amazone bedreigd in Peru?' (<http://www.catapa.be/nl/nieuws/831>)
 - 7 Voor een overzicht zie www.cdm-watch.org.
 - 8 Derek Wall (2010) *The Rise of the Green Left*. Londen: Pluto Press, p. 58.
 - 9 Zie bijvoorbeeld het verzet tegen SOPA, de Stop Online Piracy Act (<http://nl.wikipedia.org/wiki/Wikipedia:SOPA>)
 - 10 Zie b.v. <http://threerottenpotatoes.wordpress.com/independent-science-2/>, www.edu-factory.org.
 - 11 Maar die stappen zijn beperkt. Bepaalde wetenschappelijke tijdschriften geven auteurs de keuze om hun artikel gratis beschikbaar te maken via het internet. Maar wie voor zo'n open access regime kiest, moet wel zelf eerst geld op tafel leggen, doorgaans meer dan 1000 euro.
 - 12 Heel wat marxisten hebben het neoliberalisme geanalyseerd als een periode waarin onteigening, onder andere van de *commons*, een van de centrale bronnen van winst werd. David Harvey spreekt op dat vlak van 'accumulation by dispossession'. Zie David Harvey (2006) *The New Imperialism*. Oxford: Oxford University Press. Massimo de Angelis en George Caffentzis maken gelijkaardige analyses.
 - 13 'Watercress thieves target River Kennet in Hungerford', BBC News, 30 augustus 2011.
 - 14 Elinor Ostrom (1990) *Governing the Commons. The evolution of institutions for collective action*. Cambridge: Cambridge University Press, p. 64.
 - 15 Clare Hinrichs en Michael Winter analyseerden dit probleem m.b.t. lokaliseringprojecten waarbij de klemtoon ligt op het vormen of versterken van lokale gemeenschappen. In die context spreken zij van 'defensief lokalisme'. Cf. Hinrichs, C.C. (2003) 'The practice and politics of food system localisation' In: *Journal of Rural Studies* 19, pp. 33-45; Winter, M. (2003) 'Embeddedness, the new food economy and defensive localism' In: *Journal of Rural Studies* 19, pp. 23-32.
 - 16 DeFilippis, J. (2004) *Unmaking Goliath: community control in the face of global capital*. Londen: Routledge.
 - 17 An Architektur, 'On the *Commons*: A Public Interview with Massimo De Angelis and Stavros Stavrides', *e-flux journal*, nr. 17, 2010.
 - 18 Zie bv. Derek Wall, *Culture, Conflict and Ecology: The Commons in History*, te verschijnen in 2013.
 - 19 Dit principe vinden we al terug in de eerste kritieken op het kapitalisme, namelijk die van Karl Marx: 'Vanuit het standpunt van een hogere economische maatschappijvorm zal de private eigendom van de aarde even absurd lijken als de private eigendom van één mens door een ander. Zelfs een hele maatschappij, een natie, of zelfs alle tegelijk bestaande maatschappijen samen zijn niet de eigenaars van de aarde. Ze zijn enkel de bezitters ervan, de vruchtgebruikers, en moeten deze als boni patres familias in een verbeterde conditie doorgeven aan toekomstige generaties.' (Karl Marx (1991) *Capital. A Critique of Political Economy, Volume III*, Londen: Penguin Books, p. 911)
 - 20 <http://www.worldometers.info/cars/>
 - 21 <http://setiathome.ssl.berkeley.edu/>
 - 22 Denk bijvoorbeeld ook aan de Foire aux savoir-faire, waar kennis rond recyclage en dergelijke wordt gedeeld. Zie foiresavoirfaire.org.
 - 23 N.a.v. de actie tegen genetisch gemanipuleerde aardappelen in Wetteren (België) in 2011 verscheen in Eos een reeks artikelen over de verstremgeling van universiteiten en privé-bedrijven. Bijvoorbeeld: 'Universiteit en industrie: Wetenschappers in constant spanningsveld', *Eos Magazine*, 30 juni 2011.

- 24 'Cuban permaculturalist: How Cuba made a 'green revolution'', Green Left Weekly 748, 25 april 25 2008.
- 25 Als alle bruikbare ruimte op aarde verdeeld zou worden over alle mensen, en de natuur tege-lijk voldoende ruimte krijgt om zichzelf te regenereren, dan zou elke bewoner gemiddeld recht hebben op 1,8 hectare. Dit noemt men ook wel eens het 'eerlijke aarde-aandeel'.
- 26 WWF, Living Planet Report 2006, p. 19 (http://assets.panda.org/downloads/living_planet_report.pdf)
- 27 Derek Wall (2010) *The Rise of the Green Left*. Londen: Pluto Press, p. 113.
- 28 Vanbrabant Isabelle en Demuyneck Katrien (2010) *Cuba: Revolutie met een groen hart*. In: *Iniciativa Cuba Socialista*, p. 55.
- 29 Mario Gonzalez Novo en Catherine Murphy, 'Urban Agriculture in the City of Havana: A Popular Response to a Crisis' (<http://www.ruaf.org/sites/default/files/Havana.PDF>)
- 30 Green New Deal Report, http://www.neweconomics.org/sites/neweconomics.org/files/A_Green_New_Deal_1.pdf, p. 30.
- 31 Green New Deal Report, http://www.neweconomics.org/sites/neweconomics.org/files/A_Green_New_Deal_1.pdf, p. 31.
- 32 De Transition Towns-beweging ging bijvoorbeeld de boer op met de documentaire *The Power of Community: How Cuba Survived Peak Oil*, die het verhaal vertelt van hoe de stadslandbouw boemde nadat de olietoevoer terug viel. Zie www.powerofcommunity.org.
- 33 Zie o.a. Vanbrabant Isabelle en Demuyneck Katrien (2010) *Cuba: Revolutie met een groen hart*. *Iniciativa Cuba Socialista*; Dick Nichols (2006) *Cuba's Green Revolution*. In: Jane Kelly & Sheila Malone, *Ecosocialism or Barbarism*. Londen: Resistance Books, pp. 107-115.
- 34 John Bellamy Foster (1999) *The Vulnerable Planet. A Short Economic History of the Environment*. New York: Monthly Review Press, p. 105
- 35 Zie Murray Feshbach, Alfred Friendly, Lester Brown (1993) *Ecocide in the USSR: Health And Nature Under Siege*. New York: Basic Books.
- 36 Cijfers van de Wereldbank, via Google Public Data Explorer.
- 37 John Bellamy Foster (1999) *The Vulnerable Planet. A Short Economic History of the Environment*. New York: Monthly Review Press, p. 100
- 38 Socialistische accumulatie is een begrip dat eerst werd ontwikkeld door de sovjet-econoom Preobrazhensky, die meende dat gedurende een overgangperiode het product van de arbeid (vooral in de landbouw) zou moeten worden toegeëigend door de staat om industrialisering mogelijk te maken.
- 39 Het begrip van de biosfeer werd bijvoorbeeld ontwikkeld door de Sovjetrussische wetenschapper Vernadsky. John Bellamy Foster (2002) 'Marx's ecology in historical perspective' In: *International Socialism Journal*, nr. 96.
- 40 John Bellamy Foster (1999) *The Vulnerable Planet. A Short Economic History of the Environment*. New York: Monthly Review Press, p. 98.